

NASTANAK I RAZVITAK PRAVNOISTORIJSKIH PREDMETA NA PRAVNOM FAKULTETU U BEOGRADU*

Prof. dr. sc. Sima Avramović**

UDK: 378.4(497.11Beograd).096:34](091)

34:94(497.11Beograd)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: listopad 2012.

U radu se analizira nastanak i tijek razvoja pravnoistorijskih predmeta u obrazovnom sistemu Srbije počevši od osnivanja Velike škole 1808., preko Liceja do današnjeg Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Pri tome autor daje uvid u nastavne planove srpskih visokih pravnih škola s pregledom pojedinih pravnoistorijskih predmeta, njihovih predavača, od kojih se neki smatraju utemeljiteljima moderne srpske pravnoistorijske nauke (Taranovski i Solovjev), te najznačajnije udžbeničke literature.

Ključne reči: pravnoistorijski predmeti, pravno obrazovanje, Velika škola, Licej, Pravni fakultet u Beogradu

1. UVOD

Položaj pravnoistorijskih predmeta u nastavnim planovima, ili kako bi se to bolonjskom terminologijom radije reklo – u kurikulumima pravnih fakulteta u regionu, predstavlja vrelu temu već decenijama. Prilikom svake manje promene ili krupnijeg reformisanja profila pravnih studija, skoro po pravilu prve dolaze pod udar pravnoistorijske discipline, koje se pokušavaju reduko-

---

* Rad je nastao kao deo projekta Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu “Razvoj pravnog sistema Srbije i harmonizacija s pravom Evropske unije (pravni, ekonomski, politički, istorijski i sociološki aspekti)”.

** Dr. sc. Sima Avramović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Bulevar kralja Aleksandra 67, Beograd, Srbija

vati ili čak potpuno eliminisati. U najvećim univerzitetskim centrima na prostoru nekadašnje Jugoslavije za sada je u priličnoj meri sačuvan njihov status, pa time i akademski, opšteobrazovni profil pravnih studija, kao preduslov za potpunije razumevanje prava i trajniji intelektualni pečat koji pravne studije treba da ostave na studente. To, međutim, nikako ne sme da stvori utisak da je bitka za kvalitet dobijena. Naprotiv, dešavanja u manjim univerzitetskim sredinama, gde je pomenutim pritiscima, najčešće s obzirom na odnose snaga i autoritet pojedinaca, došlo do prvih sažimanja ovih disciplina, otvara potrebu da se *viribus unitis* nastavi neprestana briga o njihovom statusu i stanju zdravlja, kako stručnog, tako i kadrovsog. Pored ujednačavanja kriterijuma i zahteva pri objavljivanju radova, obezbeđivanja bar jedne recenzije iz drugih univerzitetskih centara van matične države, omogućavanja veće mobilnosti naročito mladih istraživača, češće institucionalno organizovane komunikacije među pravnim istoričarima u regionu, važan put ka tome je i modernizacija nastave pravnoistorijskih predmeta. Studenti bi se morali privlačiti pravnoj istoriji kroz interaktivne i inovirane forme rada, poput *moot court*-a sa istorijskopравnim temama, simulacije suđenja na osnovu faktografije iz antičkih sudnica ili parlamentarnih diskusija koje su mogle biti vođene pri donošenju nekih ključnih istorijskih dokumenata, i mnogih drugih mogućih novina, iz kojih bi oni sami shvatili koliku im korist ovi predmeti mogu donositi.¹

Važan segment u nastojanjima da se očuva kvalitetni sistem pravničkog obrazovanja podrazumeva i celovito upoznavanje sa razvojem pomenutih disciplina na ovim prostorima. Iz tih razloga su dragoceni skupovi poput onih na kojima bi se pažnja fokusirala na nastavu pravne istorije i metodologiju pravnoistorijskih istraživanja i u prošlosti. Sve to, uz mnoge druge napore na planu interdisciplinarnog pristupa, boljeg povezivanja pravnih istoričara na prostorima gde se govori isti ili sličan jezik i kroz niz drugih aktivnosti, vodilo bi ka kvalitetnom pravničkom obrazovanju, boljem razumevanju savremenih tendencija, naročito pravnih pozajmica i transplanata, a time i utemeljenijem razvitku postojećih pravnih sistema i lakšem ostvarivanju harmonizovanja domaćeg prava u procesima evropskih integracija. Pogled u prošlost i okolnosti zbog kojih su pravnoistorijske discipline bile uključivane već u najstarije na-

---

¹ O tome vidi više Avramović, S., *Simulation of Athenian Court – A New Teaching Method*, Dike: Rivista di storia del diritto greco ed ellenistico, vol. 5, 2002., str. 187 – 194; Avramović, S., *From General Legal History towards Comparative Legal Traditions*, Annals of the Faculty of Law in Belgrade, vol. 58, br. 3, 2010., str. 20 – 39, dostupno i na http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1626756.

stavne planove prvih pravnih fakulteta modernog doba, mogle bi u velikoj meri doprineti takvom cilju i njihovom čvršćem utemeljenju u sadašnjosti i budućnosti.

2. VELIKA ŠKOLA (1808. – 1813.)

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu baštini tradiciju visokoškolskog (mada još ne i univerzitetskog) obrazovanja počev od osnivanja Velike škole 1808. godine, koja je nastala tokom Prvog srpskog ustanka. Stvaranje Velike škole se često vezuje za ime Dositeja Obradovića, intelektualca svetskog formata, koji je bio *spiritus movens* i organizator ustanovljavanja ukupnog obrazovnog sistema u ustaničkoj Srbiji. No, najveći deo posla u pripremanju prvih nastavnih planova i programa na toj ustanovi podneo je Ivan Jugović, zbog čega bi se s pravom mogao smatrati pravim tvorcem i osnivačem Velike škole.²

Velika škola je od početka bila koncipirana kao “viša škola strukovnih studija” u trogodišnjem trajanju, kako bi se to reklo savremenom bolonjskom terminologijom.³ Njen nastavni plan je bio veoma sličan onome na austrijskim

---

² Ivan Jugović je bio jedan od najistaknutijih ljudi u ustaničkom vodstvu. Njemu se, kako navodi S. Novaković, pripisuje i ceo ustavni poduhvat iz januara 1811. godine. Posle toga je bio sekretar Sovjeta, a nakon smrti Dositeja Obradovića postao je popečitelj (ministar) prosvete, od kraja marta 1811. godine. Jugović je bio veoma obrazovan, znao je nemački, latinski, italijanski, mađarski, francuski, a završio je i “mađarska prava” u Pešti, kako kazuju izvori. Bio je profesor u Karlovcima kod mitropolita Stratimirovića, sekretar vladike bačkog Jovanovića, poticao je iz svešteničke porodice, a po političkom opredeljenju bio je izraziti austrofil, nasuprot tada dominantnom ruskom uticaju. Od novije literature vidi Mirković, Z., *Die Anfänge des Rechtsstudiums im Serbien der Neuzeit und die Juristenausbildung in der Habsburgermonarchie (ein Beispiel des Rechtstransfers)*, *Annals of the Faculty of Law in Belgrade*, vol. 58, br. 3, 2010., str. 151; Stepanović, M., *Jovan Savić (Ivan Jugović) - osnivač Velike škole u Beogradu i utemeljitelj visokog školstva u Srba*, Norma, vol. 13, br. 1-2, 2008., str. 211; Ristić, M., *Jovan Savić – Ivan Jugović*, *Arhivski Almanah*, br. 2–3, 1960., str. 263. Inače, mnogi Srbi su, kao i Ivan Jugović, tokom XIX veka promenili svoja imena (neki i prezimena) u duhu narodnog jezika, pa se je tako, doduše znatno kasnije i na poznijem ideološkom talasu, veliki lingvista Đuro Daničić ranije prezivao Popović, pisac Srpskog građanskog zakonika i protivnik Vukovih jezičkih reformi Jovan Hadžić je sebe radije zvao Miloš Cvetić, veliki srpski istoričar je ostao zapamćen kao Stojan Novaković, mada mu je pravo ime bilo Kosta, poznati srpski predsednik vlade i ministar spoljnih poslova s kraja XIX. veka Vladan Đorđević ranije se zvao Hipokrat itd.

³ O osnivanju i prvim godinama rada Velike škole najpouzdaniji izvor su tekstovi njenih prvih pitomaca, kasnije važnih ličnosti u kulturnom i političkom životu Sr-

kraljevskim akademijama, koje su se upravo tada i u nekoliko decenija pre toga umnožavale širom Monarhije, potiskujući klasično univerzitetsko obrazovanje.⁴ Veliki broj univerziteta je u vreme Marije Terezije ukinut ili pretvoren u akademije, sa prvenstvenim ciljem da omogući što brže obrazovanje državnih činovnika. Njihovo uvođenje, po namerama i izvedbi, u dobroj meri na neki način podseća na današnji tzv. Bolonjski proces. I tu je u osnovi prioritet stručno obrazovanje i formiranje praktičnih znanja, a tek potom teorijsko i opšte obrazovanje, kao akademska priprema i za bavljenje naukom. Takav tip škole se savršeno dobro uklapao u potrebe jedne mlade države u rađanju, kakva je bila ustanička Srbija.⁵

---

bije, vidi Karadžić, V. S., *Grada za srpsku istoriju našega vremena i životi najznatnijih poglavica ovoga vremena*, Beograd, 1898., str. 268; Arsenijević-Batalaka, L., *Istorija srpskog ustanka, I deo*, Beograd, 1898., str. 385. O karakteru Velike škole u literaturi postoje različiti stavovi – od toga da je to kombinacija gimnazije i stručne srednje škole (A. Gavrilović, M. Vukićević, R. Petrović), hibridna mešavina srednje i visoke škole (S. Čunković, R. Ljušić), da predstavlja kopiju mađarskih akademija (P. Slankamenac), do toga da je imala karakter stručne škole, ali i da je preteča univerziteta (V. Grujić), do stava da nije imala rang fakulteta, ali da zbog dominantnosti pravnih predmeta u njoj leže koreni Pravnog fakulteta (Lj. Kandić). Vidi detaljno Kandić, Lj.; Danilović, J., *Istorija Pravnog fakulteta 1808 - 1905*, Beograd, 1997., str. 31; Ljušić, R., *Od Velike škole do Liceja*, u: *Univerzitet u Beogradu 1838 - 1988*, Beograd, 1988., str. 8 – 10; naročito vidi Kovačević, B., *Dositej i Jugović*, u: *Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN-u*, knj. I, Beograd, 1951.

⁴ Detaljan uporedni pregled nastavnih planova i programa Velike škole i austrijskih kraljevskih akademija je ponudio Mirković, Z., *Pravne studije krajem XVIII i početkom XIX veka i beogradska Velika škola 1808 – 1813. godine*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, vol. 56, br. 1, 2008., str. 126. Na osnovu toga on smatra da je karakter Velike škole bio viši od nivoa srednje škole, pokušavajući da razreši pomenute kontroverze u srpskoj historiografiji, u kojoj se često Velika škola posmatrala kroz prizmu i kriterijume XX veka. Pomenuti rad Z. Mirkovića u velikoj meri je poslužio kao podloga za široko prihvatanje stava da je visoko obrazovanje u Srbiji nastalo već 1808. godine. Osnovni razlozi koji se navode su da je i po trogodišnjem kurikulumu, i po sadržini predmeta, naročito na trećoj godini studija, ali i po drugim parametrima, ono odgovaralo dominantnom tipu visokog obrazovanja u tadašnjoj centralnoj Evropi zasnovanom na *Ratio educationis* iz 1777., kao i na *Ratio educationis* iz 1806. godine (u kome je snažniji akcenat stavio na pravničko obrazovanje, obuhvatajući prvi put i institucije rimskog prava), a koji je neposredno prethodio otvaranju beogradske Velike škole.

⁵ Iz govora kojim je Dositej Obradović otvorio prvu školsku godinu Velike škole 13. septembra 1808. godine može se nazreti da su ambicije njenih tvoraca možda ipak, mada još uvek skriveno, bile okrenute i ka višem obrazovnom cilju. O tome govori Dositejevo ponovljeno naglašavanje da se na Velikoj školi izučavaju *nauke* (a ne samo stiču stručna znanja). Jasno ukazivanje na to da se tu pre svega pripremaju

Velika škola je od početka, dobrim delom zahvaljujući Jugoviću, imala jasno izražen pro-pravnički profil. Naučen na sistem obrazovanja u Monarhiji, budući i sam diplomirani pravnik, Jugović je nastojao da preslika najveći broj predmeta sa kraljevskih akademija. Pri tom je očigledno bio svestan potrebe da se manje obrazovanim polaznicima, koji su imali daleko niži nivo opštih znanja od onih u Monarhiji, unaprede i znanja u oblasti humaniore, a pre svega istorije. Tako se već tada, 1808. godine, na prvoj godini studija pojavljuje predmet *Opšta istorija do crkvenog raskola*, a na drugoj *Opšta istorija posle crkvenog raskola*. Dakako, taj predmet je imao više obrazovni, nego istorijskopравни karakter. No, to ipak ukazuje da se obrazovanje budućih službenika već tada nije moglo zamisliti bez poznavanja istorije, u koju su ipak, na informativnom nivou, morali bili uključeni i elementi "istorije zakonoznanja", kako se pravna istorija nazivala, ali još uvek nije predstavljala poseban predmet na studijama.

3. LICEJ (1841. – 1863.)

Sa propašću Prvog srpskog ustanka 1813. godine, dolazi i do prekida započetog razvoja tako postavljenog sistema obrazovanja u Srbiji. Oružana borba za oslobađanje od turske vlasti se nastavila kroz Drugi srpski ustanak, a potom kroz diplomatsku borbu Miloša Obrenovića da obezbedi što viši stepen autonomije u okviru Otomanske imperije. Miloš je već 1815. godine kroz usmeni sporazum sa beogradskim vezirima Marašli Ali-pašom uspeo da izbori autonomni status za Beogradski pašaluk, sa lokalnim organima vlasti - knezovima u nahijama, ali i sa dva centralna politička organa – Narodnom kancelarijom i baš-knezom, Milošem Obrenovićem, koji je faktički preuzeo celokupnu političku, pa i ekonomsku vlast. Hatišerifima iz 1830. i 1833. godine je i formalno

---

budući "narodni poglavari, sudije i upravitelji", nedvosmisleno svedoči da je glavni cilj ove obrazovne ustanove bio stvaranje kvalitetnog činovničkog kadra i pouzdanih državnih službenika. Taj govor je glasio: "Vozljubljeni učenici, Bog preblagi i mnogomilostivi izbavlja zemlju našu i otečestvo od sužanjstva turskoga, a mi valja da se staramo da izbavimo dušu našu od sužanjstva duševnoga, to jest od neznanja i od slepote uma. Blago vami ako budete učiteljem pokorni i poslušni i ako vozljubite mudrost i nauku... Blago i celom narodu serbskomu ako vi postanete i budete bogoljubivi, pravdoljubivi i prosveteni. Od vas će se sva nacija naša prosvetiti i na svako dobro nastaviti, jer vi ćete biti s vremenom narodni poglavari, sudije i upravitelji i od vas će zavistiti sve opštenarodno blagopolučiye, čest i slava. Ako li vi budete (sačuvaj Bože!) zli, nepravedni, grabitelji i mučitelji, teško narodu i s vama zajedno. Zato, dražajši učenici, budite blagonaravni i poslušni učiteljem vašim, učite se i prosvetavajte se u *naukama* i dobrodetelji i bićemo svi srećni i čestiti pred Bogom i pred ljudima."

priznat visok stepen autonomije koji je u međuvremenu faktički izgradio, a Milošu je garantovano nasledno vladarsko pravo, sa titulom kneza. Tako je već tada Srbija stekla potpunu unutrašnju nezavisnost u izvršnoj vlasti, zakonodavstvu i pravosuđu, a od pune nezavisnosti ju je delilo samo međunarodno priznanje. U takvim okolnostima Kneževina Srbija je požurila da već 1835. godine donese prvi Ustav, u kome predviđa svoju zastavu, grb, osnovne organe vlasti, uključujući i šest ministarstava, među kojima i ministarstvo prosvete. Sve to je stvorilo dobre preduslove za obnavljanje obrazovnog sistema tako da je već 1838. godine, pored četvorogodišnje gimnazije, otvoren i dvogodišnji Licej u gradu Kragujevcu, koji je tada bio prestonica Kneževine Srbije. Licej je već 1840. godine prerastao u trogodišnju obrazovnu instituciju, tako što mu je pridodata i jedna godina "pravoslovnog odeljenja".⁶ Tada je već bio predviđen i predmet *Istorija zakonodavstva*, ali se nije počeo predavati. Pošto je 1839. godine prestonica preseljena iz Kragujevca u Beograd, i Licej se preselio u novu prestonicu 1841. godine. Taj trenutak je Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu dugo smatrao vremenom svog osnivanja, s obzirom na to da od tada započinje njegov kontinuirani razvoj.

Na jednogodišnje Pravoslovno odeljenje su se mogli upisati samo studenti koji su prethodno završili dve godine na Filozofskom odeljenju. Taj uslov se zadržao i u narednom periodu, kada su se studije prava postepeno produžavale. Već 1843. godine studije prava traju dve godine, a od 1849. postaju trogodišnje (naravno, posle dve godine filozofije). Od tada su studenti do diplome pravnika morali studirati ukupno pet godina, po sistemu koji bi se današnjom nomenklaturom mogao nazvati 2+3, slično savremenom američkom sistemu pravničkog obrazovanja, u kome se, tek posle dvogodišnjeg koledža, pravni fakulteti studiraju tri godine.

Tada su studije prava već obuhvatile sve predmete kao i na drugim evropskim univerzitetima. Na prvoj godini elemente opšte pravne istorije sadržavalo je *Prirodno pravo*, koje je predavao Jovan Sterija Popović, jedno vreme i ministar prosvete, mada je pokoljenjima ostao poznatiji kao komediograf. Kada mu je 1842. godine Ministarstvo prosvete tražilo da predaje Građansko pravo i sudejski postupak, on se snažno zalagao da se umesto toga predaje Rimsko pravo. U pismu Ministarstvu prosvete (čiji će "popečitelj" postati upravo te iste

---

⁶ Od mnogih tekstova o počecima, nastavnim programima i prvim profesorima na kragujevačkom Liceju, još uvek se kao jedan od najpouzdanijih može smatrati rad koji je odavno napisao Pržić, I., *Osnivanje Pravnog fakulteta u Srbiji – povodom stogodišnjice*, Arhiv za pravne i društvene nauke, vol. XLI (LVIII), br. 1-2, 1940., str. 1 – 17.

godine), on mu odgovara da je studentima korisnije da u Srbiji, koja tada još nije imala svoj Građanski zakonik (dobiće ga 1844. godine), uči Rimsko pravo, koje je “temelj i osnov svim novim zakonicima”.⁷ Tako je, najviše zahvaljujući Steriji, *Rimsko pravo* ušlo u nastavni plan već 1843. godine, kada su pravne studije produžene sa jedne na dve godine. Doduše za kratko, jer je donošenjem Srpskog građanskog zakonika 1844. godine Rimsko pravo u nastavnom planu moralo da ustupi prostor Građanskom pravu, mada se iz arhivske građe vidi da se Rimsko pravo ipak predavalo.⁸ Više prostora za pravnoistorijske predmete, a pre svega romanističke, otvorilo se kada su 1849. godine studije prava produžene na tri godine, te su tada u nastavnom planu figurirali i *Justinijanove institucije* na prvoj i *Skraćena Justinijanova pandekta* na drugoj godini studija.⁹ Ukazom iz 1850. godine Rajko Lešjanin je postavljen za profesora rimskog prava, odnosno za predmete Prirodno pravo, Justinijanove institucije i Skraćena pandekta. Mada je uskoro postao uspešni ministar pravde, inicijalni razvoj rimskog prava u Srbiji vezuje se prvenstveno za njegovo ime i vrhunske domete, a naročito se pamti po prvom srpskom udžbeniku za ovaj predmet.¹⁰

Nastavni planovi su se relativno često menjali, nekada radi usavršavanja, a nekada su se prilagođavali kadrovskim mogućnostima i raspoloživim predavačima, koji su uvek bili visoko obrazovani pravnici sa diplomama stečenim na

⁷ “U mesto položitelnog zakonika kakvog nibud naroda, koji za nas i tako nikakove sile nema, udobnije biti sudim pravo rimsko predavati, prvo zato, što je ono temelj i osnov svima novim zakonicima, a drugo, što se i po svim universitetima, gdi je školsko tečenje na duže vreme razmerno, isto rimsko pravo predaje; po čemu niti bi moj, niti pak slušatelja moji trud sujetan bio”, pismo od 17. juna 1842. godine. Ljušić, R.; Tatić, D.; Uskoković, D., *Licej 1838 – 1863. – zbornik dokumenata*, Beograd, 1988., dokument br. 125.

⁸ Sterija nije stigao da počne da predaje predmet za koji se toliko zalagao, s obzirom na to da je stupio na položaj ministra prosvete, te je Rimsko pravo tek usputno predavao profesor Prirodnog prava Sergije Nikolić.

⁹ *Sto pedeset godina Pravnog fakulteta 1841 - 1991*, Beograd, 1991., str. 37; Kandić, Danilović, *op. cit.* u bilj. 3, str. 58.

¹⁰ Taj obimni udžbenik od oko 560 strana je nosio naziv *Institucije Justinijanovog rimskog prava*, Beograd, 1857., i velikim delom je pisan u duhu istorijskopravne škole, prema kojoj zakoni treba da budu odraz narodnog duha. U njemu zbog inostranih uticaja Lešjanin kritikuje Srpski građanski zakonik iz 1844. godine, čime se ova njegova knjiga (ali, ne samo time) jasno otiskuje znatno dalje od običnog, klasičnog udžbenika rimskog prava. Vidi više Bujuklić, Ž., *Doktrinarno recipiranje rimskog prava u novovekovnoj Srbiji*, Zbornik Matice srpske za klasične studije, vol. 3, 2001., str. 73 – 86. Vidi i Petrović, S., *Nastava rimskog prava na Liceju, Velikoj školi i Univerzitetu do 1941. godine*, u: Univerzitet u Beogradu 1838. - 1988., Beograd, 1988., str. 629 – 644.

vodećim evropskim univerzitetima. To se naročito desilo kada je Licej doživeo ozbiljnu transformaciju kroz Zakon (Ustrojenije) o Liceju iz 1853. godine. Tada se više nisu prethodno morale završiti dve godine filozofije, već su se prava upisivala neposredno po završenoj gimnaziji, pa se broj predmeta koji su se morali savladati za ukupno tri godine studija prava povećao. Posledica toga je bila da se umesto dotadašnja dva romanistička predmeta, pronalazi mesta samo za jedan – *Rimsko pravo*.¹¹ Ali, u novom nastavnom planu predviđen je i novi predmet – *Istorija zakonoznanja*. Osim toga, Prirodno pravo je zamenjeno takođe novim predmetom – *Enciklopedijom prava*, koja već tada počinje da u sebe uključuje i neke elemente *Istorije slovenskih prava*, s obzirom na to da je predaje tadašnji najveći srpski znalac te discipline, peštanski doktor prava, Nikola Krstić. Doduše, Enciklopedija prava je u osnovi ipak bila teorijsko pravni predmet, ali je u drugom delu fokusirala i uporedno pozitivno pravo, pa utoliko i istoriju prava pojedinih savremenih, pre svega slovenskih država. Oba ova predmeta je počeo da predaje Krstić, koji se može smatrati rodonačelnikom srpske pravnoistorijske nauke, kao što je Lešjanin rodonačelnik srpske romanistike.

Nikola Krstić je koncipirao *Istoriju zakonoznanja* kao uporednopravni istorijski predmet, koji je obuhvatao pravnu istoriju “istočnih naroda”, “Grka i Rimljana” i “hrišćanskih naroda”.¹² No, njegovo interesovanje za pravnu istoriju se protezalo i na srpsko pravo, čije je temelje u stvari on postavio¹³, a dalje

¹¹ O sporu Lešjanina sa glavnim školskim inspektorom Platonom Simonovićem, koji ga je optužio da je na predavanjima više vremena posvećivao Institucijama, a zanemario Pandekta, vidi više Kandić, Danilović, *op. cit.* u bilj. 3, str. 67, 126; Bujuklić, *op. cit.* u bilj. 10, str. 76.

¹² Grujić, V., *Licej i Velika škola*, Spomenik SANU, CXXVIII, Beograd, 1987., str. 51.

¹³ Krstić je ostao zapamćen i po svojim delima objavljenim u *Glasniku srpske slovesnosti*, od kojih su najznačajniji *Razmatranja o Dušanovom zakoniku* (1854), *O državnom stroju* (1855) i *Razmatranja o starom srpskom pravu na osnovu starih pisanih spomenika i Dušanovog zakonika* (1857). Osim naučnog rada, 1872. godine prvi je pokušao da izvrši reviziju Srpskog građanskog zakonika iz 1844. godine, koji je dočekan sa dosta kritika. Mada je pripremio prva dva dela zakonika, njegov projekat nikad nije prihvaćen, po svoj prilici jer politika još uvek nije bila spremna da se uhvati u koštac sa načinom regulisanja podele i imovinskih odnosa u porodičnim zadrugama, kao i naslednog prava ćerki. Više vidi Nikčević, T., *Postanak i pokušaji prerade Građanskog zakonika Kneževine Srbije*, Spomenik SANU, CXIX, Nova serija 21, Beograd, 1971., str. 33. O Krstićevom doprinosu razvoju pravnoistorijskih disciplina u Srbiji i na Velikoj školi vidi Solovjev, A., *Predavanja iz istorije slovenskih prava (narodne pravne istorije s obzirom na Istoriju slovenskih prava)*, Beograd, 1939., str. 45. Krstićeve primedbe na Srpski građanski zakonik su objavljene tek u Krstić, N., *Spomenica izdana prilikom stupanja u život zadužbine pokojnikove*, (prir. Niketić, G.), Beograd, 1908.

je ovu disciplinu krajem XIX i početkom XX veka ponajviše gradio Stojan Novaković (vidi niže). Stoga se može smatrati izvesnim da su Krstićeva predavanja sadržavala i brojne diskurse iz oblasti nacionalne pravne istorije, mada formalno u svome nazivu predmet nije obuhvatao i srpsko pravo.¹⁴ Ipak, dalji razvitak pravnoistorijske nauke na beogradskom Pravnom fakultetu Nikola Krstić je najviše zadužio prevodom prve od četiri knjige *Istorija slovenskog prava* poznatog poljskog pravnog historičara Vaclava Maćejevskog.¹⁵ Time je u Srbiji postavio temelje daljeg izučavanja te sve popularnije, panslavističke discipline s kraja XIX i početka XX veka.

4. VELIKA ŠKOLA (1863. – 1905.)

Najvažnija reforma visokog obrazovanja u Srbiji u XIX veku se desila 1863. godine, kada je Licej zamenjen Velikom školom, sada već sasvim drugačijom od one iz 1808. godine. Zakon o ustrojstvu Velike škole iz 1863. godine je ostao na snazi naredne četiri decenije, praktično sve do uspostavljanja Univerziteta u Beogradu. Te iste godine sazidano je i otvoreno za ono vreme ogromno i raskošno tzv. Kapetan Mišino zdanje, zgrada u koju se uselila Velika škola, koja i danas predstavlja sedište Rektorata Univerziteta u Beogradu.¹⁶ Umesto dotadašnja dva odeljenja (Filozofskog i Pravnog) bilo je predviđeno i treće (Tehničko), a prvi put se, umesto naziva "Odeljenje", za njih koristi naziv fakultet. Tada je ustanovljeno da studije na Filozofskom fakultetu traju tri godine, a na Tehničkom i "Pravničkom" pune četiri godine.¹⁷ Tako su i po trajanju studije prava u potpunosti dobile fizionomiju akademskih visokoškolskih studija, prema tada uglavnom vladajućem obrascu koji je bio raširen po

¹⁴ Koliko je bio posvećen nacionalnoj pravnoj istoriji svedoči okolnost da je Krstić izdao jedan od najvažnijih štampanih izvora za istoriju srpskog prava tokom Prvog srpskog ustanka, u kome se otkrivaju stari način suđenja i običajna shvatanja u Srbiji toga doba, vidi Krstić, N., *Protokol šabačkog magistrata 1808. – 1812.*, Glasnik Srpskog učenog društva I, Beograd, 1868.

¹⁵ Maćejevski, V., *Istorija slavenskog prava* (preveo i sa svojim primetbama koje se na srbsko pravo odnose popunio dr. Nikola Krstić), Budim, 1856.

¹⁶ Tada je to bila najveća zgrada u Beogradu, sa blizu 100 prostorija, koja je izlazila na četiri ulice. U tu svoju zadužbinu je kapetan dunavske plovidbe Miša Anastasijević uložio oko 100.000 dukata i zaveštao je "svom otečestvu". Tu su u početku bili smešteni i Narodna biblioteka i Narodni muzej, koji su ubrzo dobili svoje posebne zgrade, a u svečanoj Sali kapetan Mišinog zdanja su se ponekad održavale i sednice Narodne skupštine.

¹⁷ Ljušić, Tatić, Uskoković, *op. cit.* u bilj. 7, dokument br. 436. od 24. septembra (6. oktobra) 1863. godine.

Evropi. "Pravnički" (Pravni) fakultet je tada već imao 21 predmet (od kojih su u početku neki još uvek bili opšteobrazovnog, nepravničkog karaktera), a 1880. godine je dodatno povećan na 26 predmeta.¹⁸ Time se na prvi pogled otvorio prostor za niz novih disciplina, ali je u suštini i dalje veliki broj predmeta bio opšteobrazovni (kao Opšta istorija, Istorija Srba, itd.), pa su se neki od njih slušali na druga dva, "matična" fakulteta. Po nastavnom planu iz 1863. godine od istorijskopравnih disciplina ostalo je samo *Rimsko pravo (Justinijanove institucije)*. No, kada je 1873. godine ukinuto nekoliko opšteobrazovnih predmeta uvedena je *Enciklopedija prava s pogledom na slovenska prava*, koja je Uredbom iz 1897. godine razdvojena na *Enciklopediju prava* i *Istoriju slovenskih prava*. Razdvajanjem ta dva predmeta, koji su dugo koegzistirali kao sijamski blizanci u nastavi prava tokom XIX veka, na Velikoj školi od tada *Rimsko pravo* i *Istorija slovenskih prava* ostaju na sceni kao jedine dve istorijskopравne discipline.

Posle Lešjanina, sledeći veliki beogradski profesor rimskog prava bio je Gligorije – Giga Geršić, koji je sa prekidima na Velikoj školi predavao Rimsko pravo od 1866. pa sve do 1903. godine. Nemirnog duha i liberalnih političkih opredeljenja, više puta je otpuštan ili je sam odlazio sa Velike škole (prvi put već nakon prve godine pošto je bio primljen, da bi se u nastavu vratio relativno brzo, 1868. godine). Zbog izuzetne erudicije i međunarodnog ugleda njemu se se uvek ponovo otvarala vrata ove srpske visokoškolske institucije.¹⁹ On je napisao drugi srpski uticajni udžbenik Rimskog prava²⁰, pošto je Lešjaninov bio korišćen skoro dve decenije. Ali, kako su u to vreme profesori predavali više predmeta (Geršić je predavao i Međunarodno pravo, Enciklopediju prava, itd.), a i kako je Geršić više puta odlazio sa Velike škole, umesto njega su ovaj predmet preuzimali drugi, često na kraće vreme. Prvi među njima je bio Andra Đorđević, svršeni diplomac Velike škole, koji je potom doktorirao u Parizu 1884. godine. Te iste godine je stekao poziciju profesora Rimskog prava i Međunarodnog prava. Sticajem okolnosti, ali i pomeranjem interesovanja ka pragmatičnijim disciplinama, udaljio se od Rimskog prava, pa se potom proslavio kao profesor i jedan od najplodnijih srpskih pisaca u oblasti građanskog prava i građanskog sudskog postupka.²¹

¹⁸ Kandić, Danilović, *op. cit.* u bilj. 3, str. 204.

¹⁹ Avramović, S., *Gligorije-Giga Geršić, profesor Pravničkog fakulteta i klasičar*, Zbornik Matice srpske za klasične studije, vol. 1, 1998., str. 73 – 79. Vidi detaljnije i Cvetković, V., *Razvoj romanistike kod Srba od sredine XIX do sredine XX veka*, Beograd, 2009. (neobjavljena magistarska teza).

²⁰ Geršić, G., *Sistem rimskoga privatnoga prava (institucije)*, Beograd, 1882.

²¹ Ipak, i kasnije je, doduše kao prevodilac, ostao veran rimskom pravu utoliko što je

Još jedan profesor i pisac je u početku uskakao u nastavu Rimskog prava u vreme kada je Geršić izostajao, a potom se ustalio u toj disciplini. To je bio Živko Milosavljević. On je takođe završio Pravni fakultet u Beogradu, a potom doktorirao u Parizu. Počeo je kao suplent na Rimskom pravu 1889. godine, a ubrzo je postao prvi profesor koji je izabran samo za ovaj predmet. Za sobom je ostavio vredan udžbenik rimskog prava, koji je zamislio kao delo u četiri toma, ali je uspeo da završi samo dva.²² Njih trojica (Lešjanin, Geršić i Milosavljević) su najvećim delom obeležili razvitak srpske nauke o rimskom pravu tokom XIX veka, naročito u vreme dok su bili profesori na Velikoj školi.

Rimsko pravo se od uvođenja Velike škole odlično etabliralo u nastavnim planovima i nikakve njihove promene, kojih je bilo u nekoliko navrata, nisu više ugrožavale postojanje ovog predmeta. To se, međutim, ne bi moglo reći za drugu pravnoistorijsku disciplinu, koja je mukotrпно krčila sebi put. Predmet se nije stalno predavao, a i kad jeste, češće su prevagu odnosile opšte teme iz enciklopedije prava. Predmet su obično uzgredno vodili profesori drugih disciplina, a bilo je godina kada se uopšte nije ni predavao, najviše zbog nedostatka visoko kompetentnih stručnjaka, što je bio osnovni uslov da neko uopšte dobije priliku da predaje na Velikoj školi. Zato je u jednom trenutku sazrela ideja da bi za učvršćivanje položaja *Enciklopedije prava s pogledom na slovenska prava* bilo dragoceno dovesti nekog uglednog naučnika sa strane, jer je bilo jasno da ta disciplina mora da se kadrovski ojača. Tako je 1880. godine tadašnji ministar prosvete Stojan Novaković pozvao Valtazara Bogišića da preuzme tu katedru (kako se tada nazivao predmet), jer “Vlada Knjaza visoko ceni zasluge koje za naučno obrađivanje Slovenskih prava imate i odlično naučno ime koje u slovenskom i inostranom učenom svetu po zaslugi uživajte”.²³ S obzirom na to da je rad na izradi Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru bio u jeku, Bogišić taj poziv nije prihvatio.

(prvi deo zajedno sa Dragutinom Mijuškovićem) preveo *Pandekte ili današnje rimsko pravo*, I - IV, Beograd, 1890., 1892., 1895., 1896. Arnsta Ritera fon Arnesberga (*Carl Ludwig Ritter von Arnesberg*). Osim toga, u saradnji sa Milanom Đ. Milovanovićem, preveo je i *Institucije s istorijom rimskog privatnog prava* Karla Salkovskog (*Carl Salkowski*), Beograd, 1894.

²² Milosavljević, Ž., *Rimsko privatno pravo*, I i III, Beograd, 1899. – 1900. U nameri da znanja studenata o rimskom pravu učini celovitijim, preveo je tada prestižni udžbenik Vilems, P., *Rimsko javno pravo*, Beograd, 1898. Zajedno sa Prokićem, B. A., preveo je i čuveno delo Kulanž, F. de, *Država Staroga veka*, Beograd, 1895.

²³ AS, MPS. F. I 33/1880, cit. prema Kandić, Danilović, *op. cit.* u bilj. 3, str. 233. Vidi i Kandić, Lj., *Doprinos Stojana Novakovića reformi Velike škole u drugoj polovini XIX veka*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, vol. 42, br. 6, 1994., str. 616 – 634.

Problem je rešen tek 1888. godine kada je na ovaj predmet došao Dragutin Mijušković, koji je ovu disciplinu predavao praktično sve do prerastanja Velike škole u Univerzitet u Beogradu. Mijušković je među prvima bio državni stipendista koji je ciljno poslat na studije u inostranstvo (Minhen, Pariz, Varšava, Prag), da bi po povratku vodio *Istoriju slovenskih prava*. Nastavu je uspešno obavljao, ali za sobom nije ostavio udžbeničku literaturu za taj predmet²⁴, jer se pretežno oslanjao na pomenuti poznati obimni rad Maćejevskog, koji je na srpski preveo još Nikola Krstić. Ipak, sačinio je više važnih pojedinačnih tekstova o istoriji srpskog prava, a pogotovo onaj o sistemu u Dušanovom zakoniku.²⁵ Međutim, u to vreme se istorija srpskog prava suštinski preselila u ruke Stojana Novakovića, koji je posle prvog mandata u svojstvu ministra prosvete, 1875. godine došao na Veliku školu, na Filozofski fakultet, kao profesor za predmete Svetska književnost, Srpska književnost i Slovenska filologija.²⁶ Mada u osnovi filolog, Novaković je počeo da izdaje srpske pravne spomenike, a naročito da istražuje Dušanov zakonik. Tako je jedan nepravnik ostavio najdublji trag ne samo u srpskoj historiografiji, nego i u srpskoj pravnoj istoriji.²⁷

Tim stazama je, posle brojnih transformacija, izučavanje pravnoistorijskih predmeta na Pravnom fakultetu u Beogradu ušlo u XX vek sa dve discipline u njegovom kurikulumu – *Rimskim pravom* i *Istorijom slovenskih prava*, koja je predstavljala specifičnu kombinaciju opšte i nacionalne pravne istorije.

²⁴ Doduše, zajedno sa Androm Đorđevićem, preveo je prvu knjigu pomenutog dela Arnsta Ritera fon Arnesberga *Pandekta ili današnje rimsko pravo*, vidi Kandić, Danilović, *op. cit.* u bilj. 3, str. 341.

²⁵ Mijušković, D., *Sistem Dušanovog zakonika*, Beograd, 1895. Vidi i Kandić, Lj., *Uticao evropskih univerziteta na školovanje profesora Pravnog fakulteta Velike škole u drugoj polovini XIX veka*, u: *Naučno nasleđe Pravnog fakulteta u Beogradu 1841. – 1941.*, Beograd, 1994., str. 331.

²⁶ Stojan Novaković je posle toga još dva puta bio ministar prosvete (1880. – 1885.), predsednik vlade, diplomata.

²⁷ Vidi sljedeća djela S. Novakovića: *Pronijari i baštinici*, Beograd, 1887.; *Rimsko-vizantijsko pravo i narodni pravni običaji*, Beograd, 1887.; *Zakonik Stefana Dušana*, Beograd, 1898. (sa obimnim komentarom, kao njegovo kapitalno pravnoistorijsko delo); *Srednjovekovna Srbija i rimsko pravo*, Beograd, 1906.; *Matije Vlastara Sintagmat*, Beograd, 1907.; *Ustavno pitanje i zakoni Karađorđeva vremena*, Beograd, 1907.; *Zakonski spomenici srpskih država Srednjeg veka*, Beograd, 1912. Ovde se, naravno, ne navode brojni važni radovi Novakovića koji su pretežno imali historiografski karakter, poput: *Srbi i Turci XIV. i XV. veka*, Beograd, 1893.; *Ustanak na dahije 1804*, Beograd, 1904.; *Vaskrs države srpske*, Beograd, 1904., itd.

5. UNIVERZITET U BEOGRADU (1905. – 1941.)

Zakonom o univerzitetu, koji je donet 27. februara 1905. godine, Velika škola je i formalno transformisana u Univerzitet u Beogradu. Doduše, ideje o toj vrsti promene javile su se još 1880. godine, kada je prvi projekat Zakona o univerzitetu ušao u proceduru u tadašnjoj Vladi, ali nije dospelo do Narodne skupštine.²⁸ Od svog osnivanja do Prvog svetskog rata, koji je ubrzo nastupio, Univerzitet u Beogradu se prema broju fakulteta nije bitno razlikovao od Velike škole. Zakon je predvideo postojanje njih pet (Filozofski, Pravni, Tehnički, Medicinski i Bogoslovski), ali su Univerzitet još uvek faktički činila samo prva tri, ranije postojeća fakulteta, kao i Veliku školu. Druga dva su osnovana kasnije: odluka o osnivanju Medicinskog fakulteta je doneta tek 1914. godine, jer je posle žučne rasprave među srpskim lekarima preovladalo stanovište da je “bolje slati na stranu studente i tamo ih školovati jer bi to bilo jevtinije”. No, zbog ratnih zbivanja, on je otvoren tek 1920. godine, kada je formiran i Bogoslovski fakultet.²⁹

Na Pravnom fakultetu se u osnovi ništa bitno nije promenilo ni u pogledu položaja pravnoistorijskih disciplina. Uredbom od 1. februara 1906. godine je predviđen novi nastavni plan. Jedina važnija promena koju Uredba donosi je da se Rimsko pravo (očigledno pod uticajem načina njegovog izučavanja prvenstveno u Italiji) sada transformiše i naziva *Istorija rimskog prava i Sistem rimskog privatnog prava*, dok je drugi predmet ostao pod starim nazivom – *Istorija slovenskih prava*. Svoje sigurno mesto je zauzeo i nekadašnji sijamski blizanac ovog drugog predmeta, Enciklopedija prava, ali sada sasvim jasno profilisana kao teorijskopравни predmet, bez mnogo istorijskopравnih primesa. Ali, među 19 predmeta koji su tada bili predviđeni novim nastavnim planom, prvi put se pojavljuje i *Istorija Srba u XIX veku*.³⁰ To je bio poseban opšteobrazovni, no sada ipak prvenstveno zamišljen kao pravnoistorijski predmet, tj. predmet koji je imao elemente nacionalne istorije države i prava, doduše svedenih samo na jedno kratko razdoblje. Bogata srpska nacionalna pravna istorija srednjeg veka ostala je u okvirima Istorije slovenskih prava. O jasnoj viziji tvoraca ove Uredbe da prva godina treba da ima opšteobrazovni, uvodni karakter, svedoči

²⁸ Kandić, Lj., *Istorija Pravnog fakulteta u Beogradu 1905 - 1941*, knj. II, tom I, Beograd, 2002., str. 15 – 16.

²⁹ Danas Univerzitet u Beogradu čini 31 fakultet, 11 naučnih instituta, Univerzitet-ska biblioteka i 8 centara.

³⁰ Baralić, D., *Zbornik zakona i uredaba o Liceju, Velikoj školi i Univerzitetu u Beogradu*, Beograd, 1967., str. 453 – 454.

i pozicioniranje pomenutih predmeta: sva tri, uključujući i Istoriju Srba u XIX veku, postavljeni su na početku studija tako da se, kroz izučavanje istorijske podloge, studenti postepeno uvode u studije prava.³¹

Međutim, pred ovim dobro zamišljenim konceptom, pojavila se velika prepreka. Najpre u tome što je ukupan broj nastavnika bio ograničen na 20 (četiri redovna, šest vanrednih i deset docenata – kojih je moglo biti samo onoliko koliko ukupno ima redovnih i vanrednih profesora). No, veći problem je bio kadrovske prirode. Naime, posle Mijuškovića, još uvek se nije mogao naći vrhunski kompetentan profesor za Istoriju slovenskih prava, a pogotovo za Istoriju Srba u XIX veku, jer se želelo da je vodi neko ko je po formatu ne samo istoričar, nego i pravnik. Zbog toga se duže vreme predavanja iz ovih predmeta uopšte nisu ni održavala. Već se tada pokazalo da su to postale neatraktivne discipline, koje zahtevaju mnogo truda i ulaganja, a pri tom ne daju brze, lake, vidljive i materijalno primamljive rezultate. Istoriju i sistem rimskog privatnog prava nastavio je da predaje Dragoljub Arandelović, pošto je 1904. godine na Velikoj školi bio izabran za docenta za Rimsko pravo i Građansko pravo. On se kasnije isprofilisao prvenstveno kao jedan od vodećih srpskih profesora Građanskog prava, praktično sve do početka Drugog svetskog rata. Ipak, za sobom je ostavio veoma koristan rad u formi skripti iz rimskog prava, koje su objavljene na osnovu njegovih predavanja.³² Mada bi se samo na osnovu naziva i karaktera teksta na prvi pogled moglo pomisliti da je u pitanju rad manje vrednosti, Arandelovićeva skripta su bila izvanredno udžbeničko štivo, koje je ostalo u upotrebi i posle Prvog svetskog rata, kada je predmet preuzeo Relja Popović. Mada je inače bio plodan i inventivan pisac i istraživač³³, on se nije usudio da sačini celoviti udžbenik iz rimskog prava. Tako je 1938. godine ponovo objavljen Arandelovićev udžbenik, po kome se Rimsko pravo učilo u celokupnom međuratnom periodu. Za to novo, uređeno izdanje se pobrinuo tadašnji asistent Branislav Nedeljković, koji je jedino delimično promenio uvod, dok je šestu knjigu o građanskom sudskom postupku sačinio uglavnom na osnovu predavanja Levy-Bruhl-a.³⁴

³¹ Na prvoj godini studija su se nalazili: *Istorija rimskog prava i Sistem rimskog privatnog prava, Enciklopedija prava, Istorija slovenskih prava, Narodna ekonomija (teorijska), Crkveno pravo i Istorija Srba u XIX veku.*

³² Arandelović, D., *Rimsko pravo – predavanje Dr. Drag. Arandelovića prof. Univerziteta 1911. – 1912.*, Beograd, 1912.

³³ Naročito je koristan njegov rad Popović, R., *Tribonijan Justinijanov ministar pravde*, Beograd, 1928., kao i niz pojedinačnih članaka.

³⁴ Vidi više Cvetković, *op. cit.* u bilj. 19, str. 94.

Posle Prvog svetskog rata nekoliko Uredbi je donekle modifikovalo nastavni plan Pravnog fakulteta u Beogradu, što su osetili i pravnoistorijski predmeti. Uredba iz 1928. godine vraća naziv *Rimsko pravo*, predmet *Istorija slovenskih prava* ostaje nedirnut, ali iz kurikuluma iščezava *Istorija Srba u XIX veku*, predmet koji se ionako nije dobro primio, ali se uvodi *Diplomatska istorija*.³⁵ U međuvremenu su na Pravnom fakultetu vođene žustre rasprave o nastavnom planu, tako da je već 1930. godine predloženo da se utvrde predmeti (koji se tada nazivaju “katedre”, kao što je to i danas slučaj u Hrvatskoj) koji će biti zajednički za sve fakultete. U tom predlogu, u kome se na kraju našlo čak 30 predmeta, ponovo se proširuje naziv i karakter romanističkih studija na *Istorija i sistem rimskog prava*, predlaže se uvođenje još dve katedre - *Opšta pravna istorija* (na predlog Slobodana Jovanovića) i *Istorija srpskog i slovenskih prava*, a predlaže se i predmet *Diplomatska i politička istorija Jugoslovena u XIX i XX veku*. Na inicijativu Živojina Perića predložen je i predmet *Uparedno privatno pravo*.³⁶ To je očigledno bilo cvetno doba pravnoistorijskih disciplina, jer je po svoj prilici u punoj meri sazrela svest o njihovom značaju, na šta pogotovo ukazuje okolnost da se za njih nisu zalagali samo profesori koji ih predaju. Tome je verovatno doprineo autoritet ruskih profesora Taranovskog i Solovjeva, koji su pristigli na Pravni fakultet u Beogradu, tako da se ukupni koncept pravnih studija još više pomerio ka pravnoj istoriji. To dodatno podseća do koje je mere za status pojedinih predmeta značajan ugled i naučna reputacija njegovih nosilaca, a ne samo trenutni odnos snaga na fakultetima.

Kao obavezne za sve pravne fakultete u zemlji, Pravni fakultet u Beogradu je predložio 16 predmeta, među kojima su se našli i *Narodna pravna istorija u vezi sa istorijom slovenskih prava*, kao i *Istorija i sistem rimskog prava*. Ovakav predlog Pravnog fakulteta je, uz manje izmene, prihvatilo i Ministarstvo prosvete i kao predlog Uredbe 1931. godine, koja na kraju nije bila efektivna u delu o nastavnom planu. Zbog toga se na Pravnom fakultetu nastavljaju rasprave o kurikulumu, u kojima se prvi put razdvajaju pojmovi “katedra” i “predmet”. Tako je u predlogu Uredbe 1932. godine bilo predviđeno da katedra *Narodna pravna istorija s obzirom na istoriju slovenskih prava* u sebe uključuje tri predmeta – *Narodna pravna istorija*, *Istorija slovenskih prava* i *Opšta pravna istorija*. Druga pravnoistorijska katedra je bila za *Istoriju i sistem rimskog prava*, i ona je obuhvatala dva predmeta – *Istorija i sistem rimskog prava* i *Pandektno pravo*.³⁷

³⁵ Kandić, *op. cit.* u bilj. 28, str. 72.

³⁶ *Ibid.*, str. 74.

³⁷ *Ibid.*, str. 79.

Konačno, sve rasprave su okončane 1938. godine kada je doneta zajednička *Uredba pravnih fakulteta univerziteta u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani*, koja je predvidela 20 obaveznih zajedničkih predmeta, od čega su dva bila pravnoistorijska – *Istorija i sistem rimskog prava* i *Narodna pravna istorija i uporedna pravna istorija*. Uz to je jedino na Pravnom fakultetu 21. obavezni predmet bilo *Šerijatsko pravo*, ponajviše zahvaljujući nespornom autoritetu i ugledu Mehmeda Begovića, koji je uživao širom nekadašnje države.³⁸ Predviđeno je i 17 katedri, među kojima su dve bile u potpunosti pravnoistorijske orijentacije. *Katedra za narodnu pravnu istoriju s obzirom na istoriju slovenskih prava* je obuhvatila čak četiri discipline: *Narodna pravna istorija*, *Istorija slovenskih prava*, *Uporedna istorija prava* i *Pravna istorija Srednje Evrope*. Isto tako, i *Katedra za istoriju i sistem rimskog prava* je sadržavala četiri predmeta: *Istorija i sistem rimskog prava*, *Rimsko javno pravo*, *Papirologija* i *Stara orijentalna prava (sumersko, asirsko, vavilonsko, hetitsko pravo)*.³⁹ Pored dve osnovne discipline koje su bile obavezne, ostali predmeti su se mogli predavati prema potrebi samo pojedinih školskih godina. No, u celini posmatrano, ova Uredba je donela ono što se danas na mnogim pravnim fakultetima u regionu neprestano nastoji, tj. da se tzv. opšta i nacionalna istorija spoje u jedan predmet.

Istoriju i sistem rimskog prava je između dva svetska rata, na osnovama koje je postavio Arandelović, vodeći taj predmet do 1922./23. školske godine, preuzeo Relja Popović (o čemu je već bilo reči). No, pravi procvat je doživela druga disciplina, koja je u početku nosila naziv *Istorija slovenskih prava* (prema Uredbi iz 1928. godine), a potom *Narodna pravna istorija i uporedna pravna istorija* (Uredba iz 1938. godine).

To se desilo zahvaljujući ličnoj drami dvojice ruskih profesora, koji su, kao i stotine hiljada “belih” intelektualaca, posle “crvene” Oktobarske revolucije morali da napuste svoju domovinu i potraže uhleblje u nekoj drugoj državi. U Srbiju je sticaj okolnosti najpre doveo Teodora Taranovskog, koji je nastavu Istorije slovenskih prava na Pravnom fakultetu u Beogradu preuzeo već školske 1920./21. godine.⁴⁰ U okviru tog predmeta skoro svake godine je držao posebne kurseve iz različitih oblasti, tako da je već odmah po svom dolasku predavao Istoriju staleških država kod Slovena (XIV – XVIII vek), a potom Prvobitno

³⁸ Baralić, *op. cit.* u bilj. 30, str. 453 – 454.

³⁹ Kandić, *op. cit.* u bilj. 28, str. 90.

⁴⁰ Danilović, J., *Izučavanje naše pravne istorije između dva rata: Teodor Vasilevič Taranovski*, u: Naučno nasleđe Pravnog fakulteta u Beogradu 1841. – 1941., Beograd, 1994., str. 334 – 347.

slovensko pravo pre X veka; Staro srpsko pravo; Staro rusko pravo; Staro srpsko pravo uporedo sa drugim slovenskim pravima, naročito ruskim; Istoriografiju državnog prava u Nemanjićkoj državi uporedo sa istorijom staleških država u Evropi; Istoriografiju uporedne istorije slovenskih prava; Teorijski uvod u istoriju prava; Teorijske osnove istorije prava; Istorija građanskog prava, sudskog uređenja i postupka u Nemanjićkoj državi, itd.⁴¹ Prvi udžbenik za Istoriju slovenskih prava, koji je Pravni fakultet u Beogradu toliko dugo čekao, napisao je već 1923. godine i njime postavio temelje celokupnog daljeg izučavanja ove discipline.⁴² No, pored toga, upustio se i u vode srpske pravne istorije, pa je i u toj oblasti dao doprinos koji do danas nije prevaziđen, ni po sistematičnosti, ni po dometima u izučavanju srpskog prava u srednjem veku.⁴³ Uz mnoge druge pojedinačne radove⁴⁴, Taranovski se može smatrati jednim od najvećih pravnih istoričara koji su delovali na tlu nekadašnje jugoslovenske države.

Slično Taranovskom, i njegov mlađi kolega koga je on doveo na Pravni fakultet u Beogradu da se bavi pravnom istorijom, poreklom je iz zapadnih delova nekadašnje carske Rusije i školovan na Pravnom fakultetu ruskog univerziteta u Varšavi. Takođe je bio đak Fedora Zigelja, velikog pravnog istoričara i pisca brojnih radova o Dušanovom zakoniku. Isto kao i Taranovski, koji je 1899. godine bio izabran za docenta, Solovjev je svoju akademsku karijeru započeo 1914. godine na istom, varšavskom Pravnom fakultetu, kada je izabran za asistenta, a za docenta za Istoriju prava i Srednjovekovnu rusku istoriju je izabran na Pravnom fakultetu u Rostovu na Donu 1918. godine.⁴⁵ Nakon odisejevskog lutanja po Evropi, u Hajdelbergu je upoznao tada već poznatog vizantologa Georgija Ostrogorskog (koji će kasnije takođe preći na Univerzitet u Beogradu), koji ga

⁴¹ Kandić, *op. cit.* u bilj. 28, str. 247 – 248.

⁴² Taranovski, T., *Uvod u istoriju slovenskih prava*, Beograd, 1923. (1933). Iste godine je objavio obiman i moderan udžbenik *Enciklopedija prava*, koji je u tom trenutku takođe nedostajao Pravnom fakultetu u Beogradu. To mu nije bilo teško da učini s obzirom na to da je na ruskom jeziku već imao udžbenik iz te oblasti, koji je objavio u Petrogradu 1917. godine, još kao docent na tom predmetu. Potom je preveo i dopunio rad Kadlec, K., *Prvobitno slovensko pravo pre X veka*, Beograd, 1924.

⁴³ Daleko najvrednije je njegovo sistematsko delo Taranovski, T., *Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi*, I - II, Beograd, 1931., III - IV, Beograd, 1935.

⁴⁴ Naročito je od izuzetnog značaja njegova obimna istorijska i uporednopravna studija *Majestas Carolina i Dušanov zakonik. Prilog istoriji staleške monarhije u srednjovekovnoj Evropi*, Glas SKA, CXVII, Beograd, 1933.

⁴⁵ Vidi detaljno Avramović, S., *Žitije i delo Aleksandra Solovjeva, velikana pravne istorije*, u: Naučno nasleđe Pravnog fakulteta u Beogradu 1841. – 1941., Beograd, 1994., str. 356 – 364.

je preporučio Taranovskom. Ovaj je svog mlađeg zemljaka, kolegu i sapatnika odmah pozvao u Beograd, tako da je Solovjev brzometno, već 1920. godine dobio mesto kao honorarni nastavnik, a od 1930. godine kao stalni nastavnik u zvanju vanrednog profesora. Formirao se uz svog profesora kao pravni istoričar, ali je više od njega pažnju obraćao na izučavanje izvora, što ga je učinilo jednim od najvažnijih pravnih istoričara tog vremena. Već 1926. godine se pojavljuje njegovo delo u kome je sabrao najvažnije srednjovekovne izvore srpskog prava⁴⁶, a ubrzo nakon toga je objavio dva kapitalna dela o Dušanovom zakoniku, koja i danas predstavlja referentne knjige o ovom srednjovekovnom srpskom pravnom spomeniku.⁴⁷ Marljivi arhivski rad je krunisao brojnim radovima i knjigama⁴⁸, čime je zaokružio samo deo svog istraživačkog opusa. Vrh nastavničke karijere čini njegov udžbenik za predmet Istorija slovenskih prava, u kojoj je, oslonjen na metod njegovih učitelja Zigelja i Taranovskog, uspešno uklopio pravnu istoriju srednjovekovne Srbije u opštu liniju razvitka slovenskih naroda i na izvestan način završio delo Taranovskog.⁴⁹

Na taj način su Taranovski i Solovjev u potpunosti dali pečat razvitku pravne istorije na Pravnom fakultetu u Beogradu, kako nacionalne, tako i uporedne. U osnovi slučajni susret dvojice stranaca u Beogradu obeležio je ne samo njihove živote, nego je i utemeljio modernu srpsku pravnoistorijsku nauku u prvoj polovini XX veka. Njihove domete nisu uspeli da dosegnu oni koji su za njima došli u drugoj polovini tog stoleća.

6. PRAVNA ISTORIJA NA BEOGRADSKOM PRAVNOM FAKULTETU POSLE DRUGOG SVETSKOG RATA

Posle Drugog svetskog rata unificirajući faktor kurikuluma pravnih fakulteta u novostvorenim komunističkim/socijalističkim zemljama širom Evrope je postao sovjetski model, sa trojstvom pravnoistorijskih predmeta: *Nacionalna istorija države i prava*, *Opšta istorija države i prava*, *Rimsko pravo*. To je bio slučaj i sa pravnim fakultetima na tlu nekadašnje Jugoslavije. Tako je socijalizam u ovim krajevima doneo i ponešto dobrog – izučavanje istorije prava se odvijalo

⁴⁶ Solovjev, A., *Odabrani spomenici srpskog prava (od XII do kraja XV veka)*, Beograd, 1926.

⁴⁷ Solovjev, A., *Zakonodavstvo Stefana Dušana, cara Srba i Grka*, Skopje, 1928.; isti, *Dušanov zakonik g. 1349. i 1354.*, Beograd, 1929.

⁴⁸ Od naročito velikog značaja su njegova dela *Grčke povelje srpskih vladara*, Beograd, 1936., i *Knjiga svih reformacija grada Dubrovnika*, Beograd, 1936.

⁴⁹ Solovjev, A., *Predavanja iz istorije slovenskih prava*, Beograd, 1939.

u okviru tri posebna predmeta. Mada su pozitivisti često napadali na tako razuđene istorijskopravne discipline pokušavajući da ih sažimaju ili ukidaju, takvo stanje se održalo skoro 50 godina.

Tokom druge polovine XX veka Pravni fakultet u Beogradu je postao centar u kome su se odvijale kvalitetne magistarske i doktorske studije, zbog čega su svoja naučna zvanja tu sticali mladi istraživači pravne istorije iz svih krajeva i univerzitetskih centara širom nekadašnje zajedničke države. To je bilo moguće jer je *Rimsko pravo* čvrsto utemeljio i stekao međunarodnu reputaciju Dragomir Stojčević, potom Jelena Danilović, a za njom Obrad Stanojević. Korifeji *Nacionalne istorije države i prava* su bili Dragoslav Janković i Mirko Mirković sa svojim saradnicima, dok je *Opštu istoriju države i prava* na prilično specifičan način u odnosu na druge zemlje komunističkog kruga postavio intelektualac evropskog glasa Albert Vajs, a nasledila ga je Ljubica Kandić, nastavljajući predavanja po njegovom udžbeniku koji je uređivala i prilagođavala tokom narednih tridesetak godina.

Nakon raspada Jugoslavije, svako je krenuo svojim putem, i to ne samo u novostvorenim državama, nego i u okviru njih samih. Na Pravnom fakultetu u Beogradu, u dva navrata za poslednjih 20 godina, u poslednjem času se uspevao spasti model sa tri pravnoistorijska predmeta, što nije bio slučaj na nekim drugim Pravnim fakultetima u Srbiji (Niš). Tom spasavanju je svakako doprinelo postepeno modernizovanje disciplina, od kojih su vremenom izrasli *Uporedna pravna tradicija* (umesto *Opšte istorije države i prava*), *Pravna istorija srpskog naroda* (*Nacionalna istorija države i prava*) i *Rimsko pravo* (sa akcentom koji se postepeno pomera sa istorije rimskog prava na institucije i novo *ius commune*). Put do Uporedne pravne tradicije je išao postepeno, preko *Opšte pravne istorije*, koja je 2003. godine zamenila *Opštu istoriju države i prava*, postepenim povećavanjem značaja istorije prava na račun istorije države (ali, naravno, ne i sa njenim zapostavljanjem).⁵⁰ Stalna borba za preživljavanje i zahtevi Bolonjskog procesa za obezbeđivanje što pragmatičnijih znanja koja studenti treba da ponesu sa studija, doveli su do toga da su još ozbiljna transformacija i modernizovanje predmeta postali *conditio sine qua non*. Tako je i Opšta pravna istorija nužno morala da sa sebe skinе balast beskorisne discipline čiji je glavni, ako ne i jedini cilj (u percepciji pozitivista) upoznavanje prošlosti. U takvim okolno-

⁵⁰ Avramović, S., *Opšta pravna istorija - Stari i Srednji vek*, Beograd, 1999. Tokom druge polovine XX veka, uglavnom pod uticajem sovjetskog modela, prevagu je dugo imala istorija države, dok je bavljene istorijom prava, pogotovo privatnog, bilo prilično zapostavljeno.

stima i sa takvim ciljem nastala je 2006. godine *Uporedna pravna tradicija* kao nova disciplina na Pravnom fakultetu u Beogradu.⁵¹

Istovremeno sa takvim pragmatičnim akademskim okolnostima, u svetu su i na teorijskom nivou razvijane inovirane istorijskopravne discipline, a na pravnu istoriju se počelo gledati kroz nešto izmenjenu optiku. S pravom je još pre više decenija *Max Kaser* ukazao na to da savremeno doba zahteva jednu novu vrstu sinteze i intelektualne veze između pravne istorije i uporednog prava, što je zdušno prihvatio *Reinhard Zimmermann*.⁵² *Alan Watson* je napravio pravu malu revoluciju svojom zavodljivom, ali osporavanom teorijom o pravnim transplantima, (pre)naglašavajući značaj pravnih pozajmica u razvitku prava, zbog čega je na sebe navukao gnev naročito sociološki i marksistički orijentisanih naučnika, prema čijem je viđenju pravo skoro isključivo plod društvenih okolnosti, a pogotovo ekonomskih uslova.⁵³ Zbog svega toga se savremena pravna istorija našla u fazi preispitivanja, tragajući za kompleksnijim odgovorima o pravom poreklu prava. Uporedo sa tim, na pedagoškom planu, pravna istorija se sve češće javljala u kombinaciji sa uporednim pravom, u obliku predmeta za koji se i na najboljim svetskim univerzitetima procenjivalo da mogu biti od koristi studentima. Kao uslov za to se podrazumevalo da se pravna istorija sagledava u komparativnom kontekstu, jer tako koncipirana omogućava bolje razumevanje pravnog razvoja ne samo u prošlosti, nego i u sadašnjosti.⁵⁴

⁵¹ Avramović, S; Stanimirović, V., *Uporedna pravna tradicija*, Beograd, 2006. Osnovni cilj predmeta je da se kod studenata razvija sposobnost za razumevanje razlika u pravu, raznolikih načina i puteva kroz koje se pravo formira, moć prepoznavanja glavnih činilaca razvitka prava u prošlosti, radi anticipiranja njegovog razvoja u budućnosti. Kroz izučavanje specifičnosti nastanka i osobina kontinentalno-evropske, anglosaksonske, islamske i drugih pravnih tradicija i uočavanje veza među različitim pravnim porodicama, student se osposobljava za korišćenje uporednog metoda i lakše suočavanje sa stranim pravnim sistemima. Značaj pravne istorije i uporednog prava za pravilno razumevanje savremenog prava naročito dolazi do izražaja u slučaju evropske pravne tradicije kao osnove evropskih integracija i harmonizacije evropskog prava. Iz svih tih i mnogih drugih razloga, *Uporedna pravna tradicija* predstavlja disciplinu čiji cilj nije samo upoznavanje sa prošlošću pojedinih pravnih sistema, nego koja u najvećoj meri korespondira sa potrebama savremenog pravničkog obrazovanja i ima veliku praktičnu vrednost.

⁵² Zimmerman, R., *Max Kaser und das moderne Privatrecht*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung (ZS), vol. 15, 1998., str. 99; isti, *Roman Law, Contemporary Law, European Law – The Civilian Tradition Today*, Oxford, 2004., str. 110.

⁵³ Watson, A., *Legal transplants: an approach to comparative law*, 2nd ed., Athens GA, 1993.; isti, *Legal History and a Common Law for Europe*, Stockholm, 2001., str. 17.

⁵⁴ Samo je, primera radi, Pravni fakultet Univerziteta u Harvardu školske 2008./2009. godine istovremeno ponudio svojim studentima dva kursa sa sličnim metodološkim

Time se zalazi i u domen druge neophodne transformacije, koja bi samo na prvi pogled mogla izgledati tek kao promena verbalne, isključivo terminološke prirode – prelazak sa koncepta istorije na pojam tradicije. Dok “istorija” implicira uglavnom završene procese (u ovom slučaju razvoja prava), dotle “tradicija” podrazumeva istoriju koja traje, koja istražuje i naglašava žive tragove nekadašnjih procesa, koji se prepoznaju u postojećem pravu i praksi. Dok je istorija zaustavljena fotografija, tradicija je film koji traje. Istorija je poput mrtvog latinskog jezika, a tradicija poput živog italijanskog, koji je podležan promenama, ali nosi mnoga obeležja onog nestalog. Možda je celu ideju u najsažetijoj formi i najslikovitije izrazio jedan od vodećih savremenih pisaca, *Patrick Glenn*, koji je (pravnu) tradiciju nazvao *the changing presence of the past*.⁵⁵ Istraživanje i učenje pravne prošlosti treba prvenstveno da bude okrenuto ka boljem razumevanju onoga što je od nje ostalo u sadašnjim pravnim sistemima, institucijama i teorijama. Tako postavljena, Uporedna pravna tradicija može snažno doprineti formiranju dublje i slojevitije pravne svesti kod studenata, tome da oni potpunije mogu razumevati pravo, negove korene, sadašnje oblike i buduća rešenja. Na taj način pravna istorija ne bi više tako lako trpela prigovor da je to jedna u osnovi *l'art pour l'art* disciplina. Ukoliko se sve to kombinuje sa atraktivnijim pedagoškim pristupom i savremenim metodima podučavanja, rezultat bi mogao da bude ohrabrujući, a pravna istorija relativno bezbrižna u pogledu njenog mesta u budućim nastavnim planovima.

Mada je naziv i koncept predmeta *Uporedna pravna tradicija* na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu pre svega postavljen u skladu sa namerom da se susretne sa pomenutim promenama, na samom kraju ostaje još jedan doktrinarno i pedagoški beznačajan, ali simbolički važan momenat. Pojam *Uporedna pravna tradicija* na svojevrsan način u priličnoj meri odražava i kontinuitet sa

---

pristupom – *Comparative Law: Globalization of Law in Historical Perspective*, koji je predavao Duncan Kennedy i kurs *Comparative Law: Introduction to European Legal Traditions*, koji je predavao gostujući profesor Paolo Carozza. Naravno, nedvosmisleno se nameće pomisao da bi rizični brak između pravne istorije i uporednog prava mogao u perspektivi da dovede do njenog potiskivanja. Ipak, čini se da je u ovom trenutku bolji i brak iz računa, nego potpuno eliminisanje klasične pravne istorije iz studija prava, čemu je na mnogim stranama izloženo. Takav proces je, nažalost, prilično daleko odmakao na pravnim fakultetima u mnogim razvijenim evropskim državama, gde Rimsko pravo postaje tek delić kursa iz Građanskog prava, dok opšta i nacionalna pravna istorija retko gde preživljavaju ili preživljavaju u rezidualnoj formi i obimu.

⁵⁵ Glenn, H. P., *Legal Traditions of the World: Sustainable Diversity in Law*, Oxford, 2007., str. 22.

nazivom i komparativnim karakterom predmeta koji se predavao u vremenu između dva rata, a koji je u svome nazivu sadržao određenje *Uporedna pravna istorija*. Nisu li možda Taranovski i Solovjev, pored svih poznatih razloga zbog kojih se u naletu panslavizma učila istorija slovenskh oprava, bili preteče i nekog sličnog razmišljanja? Nezavisno od toga, put ka nešto modernijem postavljanju pravne istorije u obliku Uporedne pravne tradicije kao akademske i naučne discipline je sada na beogradskom Pravnom fakultetu trasiran, a nije isključeno da njega sa uspehom mogu isprobati i druge dve pravnoistorijske discipline, kao i drugi pravni fakulteti.

Summary

Sima Avramović*

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF LEGAL HISTORY COURSES
AT THE BELGRADE FACULTY OF LAW

Positioning of legal history courses within teaching curricula has been a disputed subject for decades now. On the occasion of every minor change or large scale reform of academic legal studies, almost as a rule legal history disciplines are preferably targeted, that is subjected to a significant reduction or even complete elimination. However, the position of legal history courses at the largest ex-Yugoslav universities is still mostly preserved, thus ensuring the academic, general-education profile of legal studies, it being a necessary pre-condition for better understanding of law and the more pertinent intellectual imprint the legal studies have to leave on their students.

Namely, the study of history and the circumstances that fostered legal history disciplines to be included in the earliest curricula of modern period legal faculties, may contribute to position it more solidly for both present and future developments.

Accordingly, this article discusses the case of Belgrade University Faculty of Law, starting with Velika škola (Great school; 1808 – 1813), which academic tradition it has inherited, and where history courses were taught, including elements of legal history. Separate legal study department had also existed at the Licej (Lyceum school; 1841 – 1863), where the prolongment of total course length enabled more time to be invested in legal history courses.

These were also the foundations for the more serious development of legal history in Serbia, connected to the founding of another Velika škola (Great school; 1863 – 1905), which represents the most important higher-education reform in 19th Century. Its part was Pravnički fakultet (Faculty of Law), which entered 20th Century with two legal history disciplines – the History of Roman law, and the History of Slavic laws, as a specific combination of general and national legal history.

During the next period (1905 – 1941), the Faculty of Law became a member of Belgrade University, but the status of legal disciplines remained essentially the same, apart from the great impact of two renowned authors, Taranovski and Solovjev.

After the Second World War, the study of legal history was divided into three separate courses. Also, the Belgrade Faculty of Law has become a center of quality BA and PhD studies (i.e. magisterial and doctoral degrees), thus attracting young legal history researchers from other parts of ex-Yugoslavia.

---

* Sima Avramović, Ph. D., Professor, Faculty of Law, University of Belgrade, Bulevar kralja Aleksandra 67, Belgrade, Serbia

In spite of great difficulties, in present circumstances the Faculty of Law has managed to save the three-proned legal history courses model, which was definitely contributed by their gradual modernisation. That is particularly the case of Uperedne pravne tradicije (Comparative legal traditions) course, which position as an academic and scientific discipline is successfully plotted, thus giving a possible example to other two legal history disciplines, as well to other faculties of law.

Keywords: legal history courses, legal education, Great school, Lyceum, Belgrade Faculty of Law